

İslamcılık Üzerine Doğru Sanılan Tekrarlar

Mehmet Ali BÜYÜKKARA

Prof. Dr., Marmara Üni., İlahiyat Fak.

İslamcılık doğal olarak her kavram gibi tanımsız şekilde doğdu. Bu çıkışa 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başı gibi bir tarihleme yapabiliriz. Batı emperyalizminin küresel zafer ilan ettiği günlerden bahsediyoruz. Hususen Batı Aydınlanması menşeli seküler modern ideolojilerin düşünsel saldırılarının zirve yaptığı bir dönemi konuşuyoruz. İslamcılık bugüne kadar tarihi süreçte kendini tanımlanabilir duruma getirdi, haliyle “ötekilerini” oluşturdu, belli-belirsiz sınırlarını çizdi. Buradaki görece belirsizlik ya da müphemlik, İslamcılığın sabit kalmayıp kendini yenilemesinden ve farklı biçimlerde kendini gösterebilecek kabiliyetler geliştirmesinden kaynaklanıyor büyük ölçüde.

Canlı bir kavram olması itibarıyla, İslamcılığın ikbal ve zeval devirlerini konuşmak durumundayız. Bu inişler, çıkışlar dışarıdan ve içeriden bakış açılarının sürekli değişimine yol açıyor. Canlı olması, onu farklı algılamaların nesnesi yapıyor. Bir taraftan “ötekiler”, kendi öznellikleriyle İslamcılarını tanımlayıp onları koymak istedikleri bir yerlere yerleştiriyor. Diğer taraftan “içeriden” herkes, kendi zaviyesinden kendi İslamcılık hikayesini yaşıyor ve yazıyor, aynı zamanda tanımlıyor. Tüm bunlar tek bir İslamcılığın değil, farklı İslamcılıkların mevcudiyetini görünür kılıyor. Bu minvalde üzerinde de çok konuşulup tartışıldığı için, eskilerin tabiriyle galatı-rü’yet, yani görüş yanlışları yaygınlaşıyor. Hatta bu yanlışlardan bazıları takakkümî bir kuvvete erişerek İslamcılık hakkındaki hakikatleri çarpıtıyor. Bu yazıda bu neviden en çok rastlanan ve tekrarlanan tarif, tasvir ve idrak yanlışlarına kısaca temas etmek istiyoruz.

Müslüman ismi varken İslamcı sıfatına ihtiyaç yoktur

İslamcılık akımı bir zarurete mebni doğdu. Batılı emperyalistlerin İslam topraklarını işgalleri, birçok müslüman ülkeyi sömürgeleştirmeleri, ekonomik darboğaza sokmaları, Batı ilerlemesi karşısında müslümanların özgüven sorunları, İslami kurumların yozlaşmaları, misyonerler ve oryantalistlerin tahripkâr çalışmaları, hilafetin sonlanması gibi eş zamanlı veya birbirini takip eden olumsuz gelişmelere çareler arama niyetindeki bir kesim müslüman, fikri ve fiili seferberliğe geçti. Günümüzde de devam eden bu durum karşısında müslümanların bu gidişatı durdurup tersine çevirecek bireysel veya teşkilatlı çalışmalarını, bu yoldaki ilmi ve entelektüel faaliyetlerini, siyasal ve/veya militer hareketlenmelerini, tecdid ve ıslah projeleri gibi bir dizi aksiyonlarını İslamcılık kavramıyla karşılıyoruz. Tüm bu işlerde referans İslam olduğu için, İslam'ın düşünsel, toplumsal ve siyasal sahalarda yeniden egemen olması gayesiyle çalışmalar yürütüldüğü için bu toplu gayretin faillerine İslamcı, ortaya çıkan işlerin yekûnuna da İslamcılık diyoruz.

Diğer taraftan aynı aksiyonları İslam'ı referans almadan gerçekleştirmek isteyen başka siyasal ve kültürel organize çevreler var. Mesela Batıcılar, tümüyle seküler zeminde, Batı'nın ulaştığı çağdaş medeniyet seviyesini ve bunu sağlayan modern değerleri referans alarak kurtuluşu, gelişmeyi ve ilerlemeyi hedefliyorlar. Dinin bir dünyevi değer teşkil etmesi, Batıcı zaviyeden kabulü mümkün olmayan bir şeydir. Hakeza aynı aksiyonları milli değerlere referansla gerçekleştirmeyi hedefleyen milliyetçiler mevcut. Arap, Türk, Arnavut, Kürt, Hint, Fars vs. milliyetçilikleri,

söz konusu varlık mücadelesinde milli kimlikleri en üst değerde gördükleri için, İslam ancak milli referansları besleyip destekleyecek yardımcı bir unsur olarak kıymet buluyor. Bu durumda ana referans odağı olarak işlev göremiyor.

Hem Batıcı hem de Milliyetçi akımların bünyesinde müslüman kimliğini tümüyle terk eden yahut gayrimüslim hüviyetiyle davasına hizmet eden insanlar yok değil. Fakat çoğunluk, "bizler de müslümanlarız" diyerek Batıcılık ya da Milliyetçilik yapıyor. Haliyle işlerinde İslam'ı referans alan müslümanlar ile almayanların ayırıcına gitmek için İslamcılık zaruri bir kavram olarak kullanıma giriyor.

Her müslüman İslamcıdır

Aslında her müslümanın aynı zamanda bir İslamcı olması gerekir. Allah ve Resulü'nün insanlığa sunduğu kâmil mümin tipi, tam bir İslamcı portresidir. Böyle olduğunda İslamcı gibi ilave bir sığata da zaten ihtiyaç kalmayacaktır. Kavramın kullanımı abesle iştigal olacaktır. O Allah ki, Hac suresinin 72. ayetinde "bundan önceki kitaplarda da bu Kur'an'da da bize müslüman adını verdiğini" söylemektedir. Bu isme başka bir ismin eklenmesi, Allah'ın koyduğu ismi kâfi görmemek noktasına kadar giden bir hadsizliği çağrıştırabilir.

Fakat bu mülahazalara rağmen, yazının mukaddimesinde zikrettiğimiz şartlar altında, her müslümanın İslamcı duyarlılığına sahip olmadığını, bu nedenle de her müslümanın İslamcı olmadığını ya da olmadığını belirtmemiz gerekiyor. İslamcı olmak ilave bir niyeti, cehdi, gayreti icap ettiriyor. Beşer'in ifadesiyle, sürekli mücadele minderinde bulunmayı, sorumluluk hissetmeyi, inisiyatif almayı, havlu atmamayı gerektiriyor. "Müminlerden özür sahibi olmaksızın

Tüm bu işlerde referans İslam olduğu için, İslam'ın düşünsel, toplumsal ve siyasal sahalarda yeniden egemen olması gayesiyle çalışmalar yürütüldüğü için bu toplu gayretin faillerine İslamcı, ortaya çıkan işlerin yekûnuna da İslamcılık diyoruz.

İslamcı olmak ilave bir niyeti, cehdi, gayreti icap ettiriyor. Beşer'in ifadesiyle, sürekli mücadele minderinde bulunmayı, sorumluluk hissetmeyi, inisiyatif almayı, havlu atmamayı gerektiriyor.

*oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olmazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibarıyla, oturanlardan üstün kıldı. Allah onların hepsine de cenneti vaad etmiştir. Bununla beraber Allah mücahitlere, oturanların üzerinde büyük bir ecir vermiştir*¹ mealinde Nisa suresinin 95. ayeti aslında açıklamak istediğimiz durumu çok veciz şekilde önümüze seriyor. Ayetteki "oturanları" acaba "mücadeleden kaçanlar" olarak tefsir edebilir miyiz? Buna rağmen Allah (c.c) onlardan mümin ismini kaldırmıyor. Üstelik onlara da iman ve amelleri dolayısıyla hüsnâyı, yani ahiret güzelliğini vad ediyor. Fakat iman ve İslam'ın malum ve muhtasar şartlarıyla yetinmeyip kendi yolunda malları ve canlarıyla gayret edenleri, risk alıp fedakârlık gösterenleri "oturan müminlere" üstün kılıyor. Ayetten özetle anlıyoruz ki her müslüman, mücahit vasfını kuşanmıyor. İslamcı ile müslüman arasında böyle bir husus - umum münasebeti olduğunu, her İslamcının pek tabii müslüman olduğunu ama her müslümanın İslamcı olmadığını ayetten mülhem söyleyebiliriz. Aliya'nın *İslam Deklarasyonu*'nda "müslümanın İslamlaşması" ifadesiyle açıkladığı husus tam da budur. Bu açıklamalarımız ayrıca "müslüman ismi varken İslamcı sıfatına ihtiyaç yoktur" diyenlere de ikinci bir itirazi cevap teşkil etmektedir.

İslamcılık modernist bir akımdır

İslamcılığın modern zamanların bir akımı olduğunda kuşku bulunmuyor. Ancak bu durum İslamcılığı modernist bir akım yapmıyor. Bilakis İslamcılık modernizmin tahribatına karşı alınacak tedbirleri ve modernizmi zayıflatacak hamleleri daima gündeminin en üstlerinde

tutmuştur. Söz konusu modernizm imajı, ilk İslamcılarının, hususen Muhammed Abduh kuşağının, ilk kaynaklara dönüşçü, dinî istidlalde nas-akıl dengesinde akli çözümlere ağırlık veren tutumları ve içti-hat yanlısı fikirlerinin bir yansımasıydı. Ancak bu çizgi İslamcılık'ta hiçbir zaman hâkim bir yönelim haline gelmedi. Mesela Abduh'un talebesi Reşid Rıza, hocasının ardından onun bu duruşunu rehabilite etmek için ömrünün sonuna kadar uğraştı durdu.

Daha yakın dönemde Fazlurrahman'ın tarihselciliği de modernitenin ürettiği sorunlar karşısında metodolojik bir çıkış yolu sunması itibarıyla birtakım İslamcılara ilk bakışta cazip ve münasip gelmiş olabilir. Ancak bu modernist yöntemdeki kaypaklığın fazla zaman geçmeden idrak edilmesi İslamcılığı büyük ölçüde tarihselcilikten uzaklaştırmıştır. Daha önemlisi hem Kur'ancılık hem de tarihselcilik yüzleriyle İslam modernizminin seküler, laikçi ve emperyalist çevrelerle yer yer işbirlikleri geliştirmesi, işbirlikçi olmayanların da en azından yolun sonunda onlarla aynı neticelerde birleşmesi İslamcılarını fazlaca tedirgin etmiştir ve etmektedir. İslamcılığı bir modernizm türü addetmek bu nedenlerle haksız ve asılsız bir itham olarak kalmaktadır.

İslamcılar gelenekli yapılara, medreseye ve tarikatlara karşıdır

İlk İslamcılarda, özellikle Osmanlı'nın Kahire, Şam, Bağdat gibi Arap şehirlerinde şöhret yapmış alim ve münevverleri arasında baskın "ilk kaynaklara dönüşçü" bir akım mevcuttu. Üretken basın-yayın faaliyetleri, siyasetle olan yakın münasebetleri, yoğun seyahatleri bu isimleri diğer İslamcılara nispetle daha öne çıkarmıştı. Müslüman-

ların yeniden ayağa kalkmaları, eski parlak devirlerine geri kavuşmaları için bidat ve hurafelerden arınmaları gerektiğini söyleyen, sorunlu zühd ve tevekkül anlayışının müslümanları girişimcilikten alıkoyup tembelleştirdiğini ileri süren bu kesim, tasavvufi yapıları genel menfi gidişattan sorumlu tutmaktaydı. Benzer şekilde aynı kesim, bir mezhebin taklidini esas alması nedeniyle çağdaş ihtiyaçlara cevap veremediği ve ehil ellerce yürütülmediği gerekçesiyle medrese sistemini de hedefine koymuştu. Eğitimin modernleşmesini savunmaktaydı.

Benzer düşünceler bugün de İslamcı camialar içinde mevcuttur. Ancak bu tutumu dün ve bugün için İslamcılığın geneline teşmil etmek mümkün değildir. II. Meşrutiyet'le birlikte Sultan Abdülhamit'in matbuat sansürü kalkınca, İslamcı kesimler dergilerini çıkartmaya başlamışlardı. Mehmet Akif'in editörlüğünü yaptığı *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* dergileri yukarıda bahsettiğimiz minvalde tasavvuf ve medrese tenkitleme sıklıkla yer veren yayınlardı. Fakat yine İslamcı çevreden Mustafa Sabri ve arkadaşlarının çı-

kartıkları *Beyânülhak*, tam aksine modern gelişmeleri menfi gidişattan mesul tutan ve mezhebi gelenekleri müdafaa ederek medreseye sahip çıkan yazıların tefrika edildiği bir dergiydi. *Beyânülhak* çevresi medresenin ıslahını çözüm için yeterli görmekteydi. Yine Meşrutiyet dönemi periyodiklerinden *Cerîde-i Sûfiyye*, *Tasavvuf*, *Muhibbân* gibi yayınlar mutasavvıf İslamcılarca yayınlanmaktaydı. Mesela beşik şeyhliği türünden yozlaşmaları tenkit süzgecinden geçiren yazılarla beraber, sufiyye geleneğinin modern zamanda İslamcılık zaviyesinden göreceği çok yönlü müspet işlev bu dergilerdeki birçok yazının mevzuunu oluşturmuştu.

Mezhep ve tarikat geleneklerine mesafeli ve eleştirel duruşu İslamcılığın alamet-i fârikası sayan tarif ve izahlar, ya kendi fikri mevkilerini İslamcılığın merkezi görür tarzda bir nevi inhisarcılıkla maluldür ya da İslamcılığı mahkûm etmek için sunulan içi boş bir retorikten ibarettir. Son zamanda İslam alemindeki birçok tarikatın sufi-erkân-dergâh sacayağını fazlaca aşan faaliyet sahaları bu iddianın geçersizliğinin en bariz kanıtıdır. İran devriminin bir medrese hareketi tarafından koordine edilişi ve arkasından din esaslı bir devletin teşkili yine bu iddiayı boşa çıkartacak güncel bir misaldir.

İslamcılık ümmetçi olduğu için milliyet fikrine karşıdır

İttihad-ı İslam ülküsü İslamcılığın tabiri caizse olmazsa olmazıdır. Bu siyasal birlik idealini sekteye uğratabilecek, başta milliyetçilikler olmak üzere her türlü fikir ve hareket İslamcılarca muzır addedilmiştir. Genel bakış böyle olmakla beraber, Allah'ın ayetleri (el-Hururât: 13) kabul edilen etnik farklılıklar ve bunun yol açtığı milli şuur ve duygular fitri hakikatler

II. Meşrutiyet'le birlikte Sultan Abdülhamit'in matbuat sansürü kalkınca, İslamcı kesimler dergilerini çıkartmaya başlamışlardı. Mehmet Akif'in editörlüğünü yaptığı Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd dergileri yukarıda bahsettiğimiz minvalde tasavvuf ve medrese tenkitleme sıklıkla yer veren yayınlardı.

İslamcılık modern zamanın hâkim seküler ideolojileri karşısında insanlığa halis bir toplumsal düzen projesi sunar. Bunu gerçekleştirecek vasıtalardan biri siyasettir. İktidarın temini, İslamcı ideallerin hayata geçmesini çabuklaştırıp kolaylaştıracaktır. Genellikle siyasal İslam olarak anılan bu ıslahatçı anlayış bu mülahazalarla hareket etmektedir.

kabul edilmiştir ve bunların inkârı yoluna gidilmemiştir. Efgani gibi ilk temsilcilerden bugüne İslamcılar, milli uyanışı sağlayan unsurlar olmaları hasebiyle dil, tarih ve edebiyat çalışmalarına gereken önemi vermişlerdi. Zira milletlerin bağımsız kimlikler olarak öncelikle kendilerini geliştirip ayağa kalkmaları, ümmetin birliği idealinin sıhhatlice tahakkuku için bir ön şarttır. Sadece dikkat edilmesi gereken husus, kavmiyetçiliğin ve dini olana alternatif seküler bir milliyetçiliğin üstün hale gelmemesidir. Diyebiliriz ki, sol ideolojilerde rastlanıldığı şekilde milli şuurdan yoksun köksüz bir enternasyonalizm İslamcılıkta kendine fazla bir alan açamamıştır.

Said Nursî'nin ifadeleriyle devam edersek, milliyetçiliğin "bir kısmı menfidir, şeâmetlidir, zararlıdır. Başkasını yutmakla beslenir, diğerlerine adâvetle devam eder". Müsbet kısmı ise, "âyât-ı içtimaiyenin ihtiyâc-ı dahilîsinden ileri gelir. Teâvüne, tesânüde sebeptir; menfaatli bir kuvvet temin eder, uhuvvet-i İslâmiyeyi daha ziyade teyid edecek bir vasıta olur". Nursî bu tür milliyet fikrinin İslamiyet'in zırhı olacağına, ona destek olup koruyacağına inanır. Onun İslamiyet'in yerine ikame edilmesi ise büyük bir cinayettir.²

İslamcılık siyasal iktidar odaklı bir akımdır

İslamcılık modern zamanın hâkim seküler ideolojileri karşısında insanlığa halis bir toplumsal düzen projesi sunar. Bunu gerçekleştirecek vasıtalardan biri siyasettir. İktidarın temini, İslamcı ideallerin hayata geçmesini çabuklaştırıp kolaylaştıracaktır. Genellikle siyasal İslam olarak anılan bu ıslahatçı anlayış bu mülahazalarla hareket etmektedir. Fakat bu yöntemi doğru ve uygun bulmayan geniş İslam-

cı kesimlerin de mevcut olduğunu biliyoruz. Siyasetin fırsatçı, çıkarıcı, acilci vs. dürtülerinin zararlı doğası bir kısım İslamcıyı siyasetten uzaklaştırmıştır. Bireyden başlayıp ailenin, mektebin, cemiyetin ıslahını, takva çizgisinde dönüşümünü gaye edinen İslamcı yapılar, "zaferle değil seferle mükellef olduklarının" altını çizmişler, uzun soluklu gayret ve mücadelenin Allah'ın inayetiyle iktidarı doğal sürecinde getireceğine kanaat getirmişlerdir. Burada önemli olan şey, iktidara sahip olunması değil, kulluk vazifesinin hakkıyla yerine getirilmesidir. Bu gerçekliğe rağmen İslamcı akımla siyasal İslamcılığı birbirine eşitleyenler ya İslamcılığın mahiyetini bilmemektedirler ya da siyasetin ürettiği olumsuzlukları tüm İslamcılara yükleyerek kendi ideolojilerini temize çıkarmanın peşindedirler.

İslamcılık iflas etti

Fransız oryantalist Olivier Roy'un 1992'de yayınladığı *Siyasal İslamın İflası* başlıklı kitabında ortaya attığı bu hüküm sürekli tekrarlanan bir slogan haline geldi. İran, Afganistan, Cezayir, Sudan, İhvan gibi İslamcı hareket ve devlet modellerine bakan Roy, ortaya çıkan durumun bir çeşit yeni-fundamentalizm olduğunu, bu modellerden hiçbirinin, İslamcılığın doğuş ve gelişim sürecinde ideal olarak ortaya konulan adil, ahlaki ve eşitlikçi bir toplum ve yönetim sistemi kurmayı başaramadığını öne sürerek söz konusu iflası ilan ediyor. Roy'un değerlendirmelerinde haklı yönler bulunmakla birlikte, günün sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarının zorlama ve kısıtlamalarını görmezden gelerek, sanki "güllük güllüstanlık" koşullarda olması gereken yapılamamış gibi, iddia ettiği başarısızlıkları tümüyle İslamcılığa bağlaması haksız ve çok erken ya-

pılmış bir tespit olarak görünüyor. Yine, Roy'un bu hükmünün "siyasal İslam" için verildiğini, siyasal olmayan İslamcılığı içermediğini ama yanlış bir biçimde kamuoyunda tüm İslamcılığa mâl edildiğini belirtelim. Öte yandan, öne sürülen başarısızlıkların yine İslamcılar tarafından tartılıp değerlendirildiğini, ortaya çıkan ve iflas gibi görünen durumun aslı itibarıyla İslamcı ilkelerin ihlaliyle oluştuğunun beyan edildiğini biliyoruz.

İktidar geldi, İslamcılık bitti

Bu yargının, İslamcıları salt siyasal amaçlar peşinde koşan varlıklar olarak değerlendiren yanlış algının sonucu olduğunu öncelikle söyleyelim. Bu hüküm, özü itibarıyla İslamcılığın bir muhalefet bilincini temsil ettiği gerçeğini ıskalyor. İktidara yürüyenler ve hatta ele geçirenler İslamcılar bile olsa, İslamcılığın aynı zamanda karakteri icabı bir kontrol mekanizması olarak işlev göreceğini anlamazlıktan geliyorlar. İktidarın evrensel İslami ilkelere uygun işlemesinin garantörünün yine İslamcılık olması gerektiği bu noktada gözden kaçırılıyor. Tüm bu mülahazalarla birlikte, siyasal iktidar alanlarının doğası

icabı İslami değerler açısından büyük tuzaklarla dolu olduğunu, ancak yüksek bir takva ve uhrevi hesap şuuruyla bunlardan kaçmanın, kaçınmanın mümkün olduğunu zaten müslümanların bilmesi gerekiyor.

İslamcılar amaçları için dini kullanan kimselerdir

Türkçede iş ve meslek adı türetmeye yarayan -cı ekini taşıması İslamcı sözcüğü için zaten bir dezavantaj oluşturuyor. Dolayısıyla bir ölçüde itici bir algıyı aksettiren kavram, daha çok siyasal amaçlar, bazen de mali kazanımlar için İslam'ın istismarını betimlemek için kullanılıyor. Aslında söz konusu istismarın misal gösterilen faillerine bakıldığında birçoğunun İslamcı ideallerden uzak, ilkesiz, pragmatist ve oportünist ahlaka sahip kaypak ve eyyamcı kişilikler olduklarını görmekteyiz. Söz ve hareketleriyle İslamcılığı yansıtanların ise vacip ad ettikleri emr-i bi'l maruf ve nehy ani'l münkerin gereğini yaptıklarında çoğu kez gözden düşürüldüklerini, maddi kayıplara uğradıklarını, makam ve mevkilerinden olduklarını, ikbal zamanlarında bile çeşitli sıkıntılara maruz kaldıklarını İslam aleminin hemen her tarafında müşahade etmekteyiz.

¹ Ali Haydar Beşer, "İslamcılığı Yargılamanın Dayanılmaz Hafifliği ya da İslamcılık Neden Gereklidir?", 29 Mart 2021, <<https://www.ilkeanaliz.net/2021/03/29/islamciligi-yargilamanin-dayanilmaz-hafifligi-ya-da-islamcilik-neden-gereklidir/>> (erişim: 02.10.2023).

²Said Nursî, Mektûbât, altıncı mektub, üçüncü mebhâs.

İktidarın evrensel İslami ilkelere uygun işlemesinin garantörünün yine İslamcılık olması gerektiği bu noktada gözden kaçırılıyor. Tüm bu mülahazalarla birlikte, siyasal iktidar alanlarının doğası icabı İslami değerler açısından büyük tuzaklarla dolu olduğunu, ancak yüksek bir takva ve uhrevi hesap şuuruyla bunlardan kaçmanın, kaçınmanın mümkün olduğunu zaten müslümanların bilmesi gerekiyor.